IV. Minderheden en migratie - Minorités et migration

IDESBALD GODDEERIS

La Grande Émigration polonaise en Belgique (1831-1870). Élites et masses en exil à l'époque romantique

Frankfurt am Main, Peter Lang, 2013, 552 p.

In zijn boek over de Polen van de 'Grote Emigratie' in België wil de Leuvense historicus en slavist Idesbald Goddeeris een aantal mythes de wereld uithelpen. Hij richt zijn blik op de Poolse ballingen die in het midden van de negentiende eeuw in België zijn neergestreken na opeenvolgende (mislukte) opstanden en vraagt zich af in hoeverre zij verschilden van de 'gewone' migranten in België (deel 1 van het boek) en hoe succesvol hun politieke acties in ballingschap waren (deel 2). Tussendoor bespreekt hij ook de positie van België als gastland voor politieke vluchtelingen, met als doel om nuance aan te brengen in een debat waarin nu eens de Belgische gastvrijheid en liberale tradities, dan weer het restrictieve migratiebeleid en expulsies worden overbelicht. De auteur verzamelde hiervoor een uitermate rijk bronnencorpus en put bovendien uit de in West-Europa grotendeels onbekende maar wel zeer omvangrijke (hoewel soms evenementiële of hagiografische) emigratieliteratuur in Polen.

In een klassiek opgebouwd, sociaalhistorisch eerste luik van het boek ontkracht Goddeeris de mythe van de Poolse vluchteling als 'exceptionele' migrant, wiens migratietraject louter door politieke motieven gestuurd zou zijn. De romantische balling ook, die stuurs in de richting van het thuisland bleef kijken, dromend van een finale terugkeer en zich daarom nauwelijks integreerde in het gastland. Wanneer de auteur de resultaten van zijn prosopografische studie naast deze van Sophie De Schaepdrijver over de socio-economische migranten in 19e-eeuws Brussel legt, vindt hij weinig afwijkingen. De aanwezigheid van radicaal democratisch boegbeeld Joachim Lelewel in Brussel blijkt de enige politieke reden geweest te zijn om zich in België te vestigen. Verder speelden vooral niet-politieke factoren een rol, zoals de centrale ligging (vooral de nabijheid van Frankrijk), de Franse taal, de relatief lagere levenskost, familiebanden of – in het geval van de Poolse officieren – de vacante posten in het Belgische leger. Deze laatsten vallen samen met de steuntrekkers en drukkers/uitgevers ietwat uit de toon in een beroepsstratificatie die verder helemaal in de lijn ligt van de andere migranten in Brussel. De (geringe) *ethnic clustering* bij de eerste generatie van Poolse ballingen in de jaren 1830 is niet meer terug te vinden bij de heterogene groep Polen die in de jaren 1860 naar België kwam. Ondanks de grote *urban to urban* en *intra-urban* mobiliteit keerden de meesten niet terug naar hun thuisland. Bij de geassimileerde tweede generatie was er bijna geen referentie meer aan de Poolse *roots*. De Poolse ballingen in het midden van de negentiende eeuw waren kortom minder uitzonderlijk dan vaak wordt gedacht.

Het meer kwalitatieve tweede deel van het onderzoek gaat in op de doeltreffendheid van hun politieke acties. De auteur erkent de moeilijkheid om een scheidingslijn te trekken tussen activiteiten en resultaten, laat staan om een welbepaald effect te meten op een thuis- en/of gastland. Hij vertrekt daarom van een vraagstelling die peilt naar objectieven en de condities die positief en

negatief bijdragen tot de realisatie ervan. Legitimiteit van en participatiegraad bij de politieke acties vormen de rode draad doorheen het hoofdstuk. En opnieuw worden een aantal stellingen genuanceerd. Ondanks haar schier onbetwiste externe legitimiteit was de diplomatie in ballingschap van het monarchistische en conservatieve *Hôtel Lambert* onder leiding van Adam Jerzy Czartoryski als politieke actievorm weinig succesvol. De Belgische casus toont aan dat dit vanuit Parijs georganiseerde diplomatieke netwerk vanwege haar structureel fragiele internationale positie grotendeels een speelbal was in handen van de echte acteurs op het politieke toneel. Onder de Polen in België had het *Hôtel Lambert* bovendien slechts een beperkte aantrekking.

Maar ook de Poolse radicaal democraten die zich in Brussel in grote mate rond Lelewel bewogen lukten er nauwelijks in om hun aspiraties waar te maken. Goddeeris beschrijft onder meer de kortstondige samenwerking van enkele Belgische en Poolse radicalen in de uitgave van de periodiek *La Voix du Peuple* (eind 1833 - begin 1834), die echter al gauw zou leiden tot de uitzetting van mede-initiatiefnemers Stanisław Worcell en Aleksander Pułaski. Lelewel kon zich dan wel in België handhaven – hij zou uiteindelijk tot net voor zijn dood in 1861 in Brussel blijven – maar met hem oriënteerden de Poolse radicalen zich vanaf medio jaren 1830 nog haast uitsluitend op de eigen rangen. Het samenbrengen van de Poolse emigratie werd daarbij een expliciete doelstelling. Een objectief dat echter nooit werd gerealiseerd, getuige onder meer het parcours van de belangrijkste radicaal democratische organisatie in België, de *Zjednoczenie Emigracji Polskiej* (ZEP, Unie van de Poolse Emigratie), dat bezaaid was met onderlinge twisten over rol en representatie, maar vooral ook getekend was door een gebrekkige externe legitimiteit en een al bij al beperkte participatiegraad. Wat dit laatste betreft spreekt het boek overigens steevast over veel *spectators* maar weinig *gladiators* binnen de Poolse emigrantengemeenschap in België, of het nu gaat over de deelname aan de herdenkingsactiviteiten naar aanleiding van de novemberopstand of het publiceren en lezen van politieke geschriften.

Ook het beeld van het gastvrije of net restrictieve België wordt bijgesteld. Vooral ten opzichte van (het nochtans restrictievere) Frankrijk bleef het aantal Poolse ballingen in België – in de periode 1831-1870 nooit meer dan enkele honderden – hoe dan ook vrij beperkt. Interessant is dat ook de opeenvolgende vlagen van 'polonofilie' die door België waaiden sterk moeten worden gerelativeerd. Dit boek toont overtuigend aan dat niet altruïsme, maar veeleer het internationaliseren van de eigen ideologie en het mobiliseren van het volk aan de basis lagen van de Poolse sympathieën. En dat bij zowel de Belgische patriotten en radicaal democraten (begin jaren 1830) als de 'polonofiele' liberale katholiek Félix de Mérode en in 1863 zelfs het volledige politieke spectrum in België. De Polen zelf en de Poolse zaak bleven steeds grotendeels in de schaduw staan. Opnieuw geldt dus dat "*sur le plan politique, les exilés étaient des pions, pas des joueurs*" (p. 370). Een uitzondering vormt de reputatie van met name Brussel als safe haven voor buitenlandse uitgevers en drukkers. Uit de uitgebreide opsomming van (politieke en literaire) werken en periodieken die vanuit België door Poolse emigranten werden uitgegeven kan

worden afgeleid dat de Belgische vrijheid van mening en pers wel degelijk een zekere aantrekkingskracht had. België was (ver) na Frankrijk de belangrijkste drukpers voor de Poolse emigratie in het midden van de negentiende eeuw. Andere verklaringen hiervoor zijn nogmaals de aanwezigheid van Lelewel, de lagere prijzen en de nabijheid van datzelfde Frankrijk.

De lange lijst van Poolse publicaties die in België zijn verschenen werpt natuurlijk de vraag op in hoeverre de Poolse emigratie in een tijd van onderdrukking en verbrokkeling heeft bijgedragen tot het in stand houden en ontwikkelen van de Poolse natie en identiteit. De politieke actievorm van interne vorming, bijvoorbeeld door het creëren van historische beelden of het aansturen van emancipatorische ideeën, wordt in het boek slechts even aangeraakt. Het zou ook interessant zijn om meer te weten te komen over de rol van de exil-literatuur in dit proces van natievorming, zowel binnen de emigratie als in het thuisland. Verder onderzoek in deze richting zou het door het boek afgezwakte beeld van de avantgardistische Poolse balling die een ultieme rol speelde in de nationale en internationale politiek verder kunnen bijstellen. Dit vergt evenwel een afzonderlijke studie en mag daarom zeker niet als een tekortkoming van dit toch al zeer uitvoerige werk worden gezien. Met welgerichte vragen en scherpe analyses slaagt de auteur er immers met verve in om een aantal gangbare denkbeelden over de grote Poolse emigratie en gastland België te demystificeren. Al doende wijdt hij zijn Westerse lezers bovendien in de Poolse emigratieliteratuur in, waartoe de stevige bibliografie een zeer waardevolle toegang biedt. Ten slotte mag het duidelijk zijn dat deze studie verder gaat dan louter de Poolse casus. Ook wie geïnteresseerd is in de bredere migratiegeschiedenis van negentiende-eeuws België zal zeker aan zijn trekken komen.

Pieter De Messemaeker